

67.01
П 78

**ВІДДІЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Львівський університет імені І. Франка

Прикарпатський університет імені В. Стефаника

**ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЦИВІЛІСТИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН В УНІВЕРСИТЕТАХ
І ЮРИДИЧНИХ ВУЗАХ УКРАЇНИ**

**Тези Всеукраїнської науково-методичної
конференції 15-16 вересня 1993 року.**

ВІДДІЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

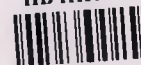
Львівський університет імені І. Франка

Прикарпатський університет імені В. Стефаника

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЦИВІЛІСТИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН В УНІВЕРСИТЕТАХ
І ЮРИДИЧНИХ ВУЗАХ УКРАЇНИ

Тези Всеукраїнської науково-методичної
конференції 15-16 вересня 1993 року.

НБ ПНУС

586185

м. Коломия

Видавничо-поліграфічне товариство

"Вік"

Б7.01
П 78

586185

Проблеми викладання цивілістичних дисциплін.
1994

3000.

586185 б.р.

Луць В. В., професор
(Львівський державний
університет)

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. В концепції переходу України до ринкової економіки, схваленої Верховною Радою, зазначається, що ринок являє собою систему товарно-грошових відносин, з механізмом вільного ціноутворення, з вільним підприємництвом на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача. Цивільне право і є тією основною галуззю права, яка своїми нормами покликана регулювати нормальні товарно-грошові, інші майнові та особисті немайнові відносини на засадах рівності, диспозитивності, ініціативи та широкої свободи суб'єктів у визначенні своїх прав і обов'язків.

В умовах переходу до ринку роль цивільного права дедалі більше зростатиме. Про це свідчить активна нормотворча діяльність Верховної Ради та Кабінету Міністрів України по формуванню правової основи ринкової економіки. Актуальність проблем дальшого удосконалення законодавства у цій сфері обумовлена і практичними завданнями щодо розробки нового Цивільного і Торговельного (Господарського) кодексів України.

2. Майже всі інститути цивільного права тією чи іншою мірою пов'язані з ринковими відносинами. Зупинимось на найголовніших із них: це — суб'єкти (фізичні та юридичні особи), право власності і договори.

Першоосовною громадянського суспільства є людина як найвища соціальна цінність. У цивільних правовідносинах громадянин як фізична особа може бути носієм різноманітних майнових та особистих немайнових прав та обов'язків. Особливого значення набуває нині проблема законодавчого закріплення і надійного захисту особистих немайнових прав, об'єктом яких є особисті або духовні блага, що не мають матеріального (економічного) змісту (життя, здоров'я, честь, гідність, особиста недоторканість, твори науки, винаходи тощо). Слід змінити сам підхід до визначення кола особистих немайнових відносин, що входять у сферу регулювання цивільного законодавства, як це сформульовано в ст. 1 чинного Цивільного кодексу. Слідом за Основами цивільного законодавства 1991 року (ч. 2 ст. 1) доцільно записати у новому ЦК, що особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими, регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не передбачено законодавчими актами або не впливає із суті конкретного особистого немайнового відношення. В кодексі слід відвести окрему главу для особистих немайнових прав, дати якомога

Прикарпатський університет

ім. Василя Стефаника

БІБЛІОТЕКА

ІНВ. №

586185

повніший (але не вичерпний) перелік цих прав та обумовлені їхньою природою способи захисту.

Суб'єктами цивільних правовідносин є також юридичні особи. Як відомо, юридична особа появилася у законодавстві капіталістичних країн як форма задоволення потреби в централізації капіталів, необхідних для реалізації великих господарських проєктів. У нашому цивільному праві інститут юридичної особи використовується як правовий засіб залучення в оборот майна державних та інших організацій. Доти, поки учасниками цивільних правовідносин були у нас переважно соціалістичні (а серед них, головним чином, державні) організації як колективні утворення, можна було вважати прийнятими в цілому визначення юридичної особи як організації та класифікацію юридичних осіб, що дані в ст. 23, 24 Цивільного кодексу. Проте в нинішніх умовах процеси роздержавлення і приватизації обумовлюють появу нових господарських структур, які часто-густо засновуються на різних формах власності. Засновником юридичної особи може бути лише одна фізична особа (наприклад, у формі приватного підприємства). Отже, цей момент потрібно відобразити у понятті юридичної особи. Поділ же юридичних осіб на окремі види (знову ж таки за прикладом Основ 1991 року) слід було б проводити на: комерційні та некомерційні. Доцільно встановити єдиний і спрощений порядок державної реєстрації юридичних осіб.

4. Дальший прогрес продуктивних сил може будуватися на розвитку різноманітних форм власності, створення таких економічних і правових механізмів їхньої реалізації, які б ефективно організовували і стимулювали трудову діяльність людей. В законі України "Про власність" визначено поняття права власності і названо форми власності. У визначенні права власності як врегульованих законом суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження майном (ч. 1 ст. 2) змішуються поняття правовідношення і суб'єктивного права. Суб'єктивне право власності виникає з певних юридичних фактів і існує у правовідношенні власності.

В нинішніх умовах значний розвиток одержують різні види колективної власності, до якої відносяться власність орендних і колективних підприємств, кооперативів, акціонерних та інших господарських товариств і асоціацій, громадських об'єднань, релігійних та інших організацій, наділених правами юридичної особи. Колективна природа права власності названих суб'єктів є складовою і ще потребує свого дослідження. Але у всякому разі колективну власність не можна розглядати як просту сукупність часток в майні колективного утворення, а як спільну власність окремих осіб. Право на частку має тут характер зобов'язальної майнової фізичної чи юридичної особи до колективного утворення, а не характер речово-правового повноваження співвласника на спільне майно. Існують і такі організації (громадські, релігійні тощо), майнова база яких формується головним чином за рахунок внесків членів цих організацій, проте жодних прав на частку в майні організації її члени

не мають. Суб'єктом права колективної власності є організація — юридична особа, а не окремі особи, що її заснували або входять до її складу.

5. Окремо слід наголосити на ролі договору як найбільш доцільної правової форми опосередкування товарно-грошових відносин. У процесах роздержавлення і приватизації договору належить чільне місце серед інших форм, що використовуються для подолання монополії державної власності. Створення нових ринкових структур відбувається, як правило, на основі установчих договорів.

Перехід до ринкової економіки супроводжується зрушеннями планово-адміністративного впливу держави на майнові відносини і, отже, розширяється свобода вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань. Із запровадженням патентної системи охорони прав на винаходи і промислові зразки зростає роль ліцензійних договорів як основної правової форми передачі права використання цих результатів технічної творчості. Договірна форма використовується і для передачі виключного права на товарний знак (знак обслуговування), права на секрети виробництва (ноу-хау) тощо. Розширення кола можливих об'єктів страхової охорони, до яких відносяться очікуваний прибуток, ризик підприємницької діяльності тощо, теж призведе до урізноманітнення форм добровільного (договірного) страхування з конкуренцією страхових організацій. Виникає гостра потреба істотно доповнити інструментарій договірного права, передбачивши у законодавстві нові види договорів, потрібних ринкові (посередницькі, лізингу, факторингу та інші).

Держава повинна забезпечувати стабільність правовідносин власності і договірних відносин, що склалися у відповідності з чинним законодавством. Саме тому цілком зрозумілою була тривога, яку висловили орендарі та підприємці у зв'язку з прийняттям Кабінетом Міністрів України декрету "Про додаткове регулювання орендних відносин". За цим декретом органам держави надавалось право односторонньо припиняти договори оренди в разі прийняття рішення про приватизацію об'єкта. Такі перепади у нормотворчій діяльності підіривають довіру до держави, для якої договірні відносини не є стабільними і недоторканими.

6. Цивільне право відноситься до фундаментальних юридичних дисциплін, які формують у вузі загальний і професійний світогляд майбутнього юриста. За навчальним планом ця дисципліна викладається протягом двох років. Зростання потреби у юридичних кадрах, яку відчувають і правоохоронні органи, і ринкові структури, настійно вимагає удосконалення викладення цивільного права і спеціальних цивілістичних курсів.

Проте тут ми стикаємось із значними труднощами. Насамперед, це брак повноцінних підручників з цивільного права. Ще гірше з посібниками по спецкурсах. Немає збірників нових законів та інших нормативних джерел, практикумів з цих курсів. Застарів Науково-

практичний коментар до ЦК. Затримка з прийняттям закону про внесення змін і доповнень до ЦК дає підстави по-різному тлумачити в лекціях і на практичних заняттях положення чинного законодавства.

В університетах і юридичних вузах України нагромадився значний досвід викладання цивілістичних дисциплін, виникли окремі наукові школи цивілістики, закладені такими видатними вченими-цивілістами, як-от: професор Матвеев Г. К. (Київський університет), професор Вільнянський С. Й., професор Гордон М. В., професор Пушкін О. А., професор Маслов В. Ф. (Харківський юридичний інститут), та інші школи. На жаль, цей корисний досвід мало узагальнюється і не поширюється. В юридичних вузах України не проводяться наукові дослідження з питань вузівської дидактики і методики викладання окремих правових дисциплін. Нами рідко запрошуються провідні вчені з зарубіжних країн і навіть з інших вузів республіки для читання циклів лекцій по основних курсах і спецкурсах. Слабкою є матеріальна база учбового процесу у більшості правових вузів України.

Обговорення на нашій конференції проблем викладання цивілістичних дисциплін на юридичних факультетах університетів та в інших юридичних вузах сприятиме підвищенню рівня підготовки спеціалістів-юристів для суверенної України. Для тіснішого співробітництва і обміну досвідом викладацької роботи доцільно було б, на нашу думку, створити асоціацію цивілістів, які працюють у вузах та наукових установах. Така асоціація могла б діяти під егідою відділення цивільно-правових наук Академії правових наук України.

**ДИДЕНКО А. Г., професор
(Казахский государственный
университет, г. Алматы)**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕТОДА В ПРЕПОДАВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

1. При всех политических, экономических, правовых особенностях развития независимых государств — республик бывшего Союза ССР — их объединяют общность рыночной направленности преобразований экономики, сходство исходной правовой основы рыночных отношений — гражданского законодательства и, наконец, значительная близость юридического менталитета организаторов перестроечного процесса. Учёт этих обстоятельств может быть чрезвычайно плодотворным с точки зрения дидактических аспектов познания правовой действительности.

Особенно широкие возможности предоставляет использование сравнительно-правового метода в преподавании гражданского права.

Главным объектом сравнительного анализа должны быть Гражданские кодексы суверенных государств. Однако новые ГК ещё не приняты, работа над их проектами ведётся в Беларуси, Казахстане, России и Украине. Поэтому сейчас анализ может быть сосредоточен в области важнейших рыночных законов, которые приняты в республиках и идеи которых, как можно предполагать, найдут отражение в ГК. Здесь ситуация в республиках разнится коренным образом и не только потому, что в них по-разному урегулированы сходные отношения. Различные государства СНГ отличаются по уровню правового закрепления основополагающих принципов, требующих последующего воплощения в ГК. Если в Казахстане принята новая (1993 г.) Конституция, нормы которой о формах собственности, частном предпринимательстве, имущественных правах граждан и т. д. обязательно должны войти и быть развиты в будущем ГК, то в других республиках авторы проектов ГК и законодатели должны будут находить эти принципы самостоятельно, поскольку текущее законодательство о собственности, о предприятиях, хозяйственных товариществах и т. п. обычно их не формулирует и даже не позволяет их вывести с достаточной определённости. Достоинством последнего варианта (когда ГК принимается до Конституции) является то, что создаётся основа для соответствующих разделов республиканских Конституций, недостатком — высокая вероятность внесения существенных изменений в ГК после принятия Конституции.

2. Проекты ГК Казахстана, России и Беларуси разработаны с учётом содержания Основ гражданского законодательства Союза ССР и республик 1991 г. Однако следует отметить, что если Россия и

Казахстан ввели основы в действие на своих территориях, то Беларусь и Украина этого не сделали, поэтому для последних учёт норм, содержащихся в Основах, зиждется на одном только авторитете воплощённых в них достижений цивилистической мысли. Разумеется, упомянутые проекты имеют отличия в структуре и содержании от Основ гражданского законодательства, равно как и друг от друга. Например, в проекте ГК Казахстана выделены в самостоятельные разделы положения о частной собственности, о проведении аукционов и конкурсов и др., в проекте ГК Беларуси — о хранении денежных средств, лизинге (кредите-аренде), смежных с авторскими правах и др. Но при всех отличиях проекты ГК интегрируют разработанные в науке гражданского права и накопленные текущим законодательством идеи рыночного регулирования о равенстве форм собственности, о правовом положении субъектов гражданского права и их видах и т. п.

3. Некоторые центральные институты гражданского права в различных республиках СНГ и иных республиках бывшего СССР получили, разную наполненность, что приводит к изменению соответствующего понятийного аппарата. Примером может служить институт права полного хозяйственного ведения. Этот институт, закреплённый в Основах гражданского законодательства 1991 г., направлен на утверждения доминирующего положения государственного предприятия как основного звена экономики. Союзное (а затем и республиканское законодательство о собственности и государственных предприятиях значительно расширило вещные права последних. Однако Республика Казахстан в дальнейшем пошла по иному пути. В апреле 1993 г. были внесены изменения в республиканские Законы "О собственности" и "О предприятиях". В соответствии с этими изменениями государственным предприятиям было запрещено самостоятельно продавать, обменивать, передавать безвозмездно другим лицам имущество, относящееся к основным фондам, создавать дочерные предприятия, вступать в совместные предприятия. Всё это можно делать лишь с согласия уполномоченного государственного органа. Таким образом, имущественные права госпредприятия серьёзно сузились, а государство было поставлено по отношению к своим предприятиям вровень с другими собственниками, образовавшими собственные предприятия. Поэтому законодательство Казахстана отказалось от понятия "полное хозяйственное ведение", заменив его "хозяйственным ведением". Россия и Украина сохранили как термин "полное хозяйственное ведение", так и скрывающееся за этими словами содержание.

4. Интересно сравнить законодательство республик СНГ о разгосударствлении и приватизации, в частности, о приватизационных документах. В России, как известно, в процессе приватизации используются ваучеры, которыми были наделены все граждане России. В Казахстане для целей приватизации, начиная с осени 1993 г., будут использоваться приватизиционные инвестиционные купоны. Каждый гражданин Казахстана получит по 100 инвестиционных

купонов. Отличие последних от ваучеров состоит в том, что они не являются ценными бумагами и не имеют нормальной стоимости. Инвестиционные купоны будут обмениваться на акции инвестиционных фондов, которые в дальнейшем получают свою реальную оценку на рынке ценных бумаг. Кроме того, в процесс приватизации вовлекаются жилищные купоны, не использованные или оставшиеся у казахстанцев после выкупа жилья. На Украине закон "О приватизационных бумагах" не определяет ни количество, ни стоимость приватизационных документов, которыми должны быть наделены граждане Украины.

**ПІДОПРИГОРА О. А.,
професор (Київський
державний університет)**

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Україна почала розбудову правової держави, що зумовлює необхідність утворення добре організованого громадянського суспільства, яке живе і діє за закономірностями ринкової економіки. Діяльність такого суспільства регламентується цивільним законодавством, яке необхідно привести у відповідальність до вимог ринкової економіки.

Зараз в Україні створена і працює робоча група по розробці нового Цивільного кодексу України. Вже є певні напрацювання. Але є і певні проблеми, з приводу яких хотілось би обмінятися міркуваннями. Одна з основних проблем створення Цивільного кодексу України, на мій погляд, полягає в тому, що цей кодекс має відповідати вимогам ринкової економіки з усіма її атрибутами — різноманітними господарськими утвореннями, заснованими на різних формах власності, їх конкуренцією і банкрутством, обов'язками і відповідальністю, в тому числі і за якість вироблюваної продукції тощо. Отже, чинний Цивільний Кодекс України має бути радикально переглянутий. Зазначена проблема ускладнюється ще й тим, що паралельно розробляється Господарський (Торговельний) кодекс. Це вже реальність, з якою не рахуватися не можна. Отже, потрібно знайти взаємозадовольняючу розмежувальну лінію. Ми виходимо з того, що Господарський (Торговельний) кодекс України має бути підпорядкований основним принципам цивільного права, бути піби продовженням — Цивільного кодексу. Але поки-що необхідного взаєморозуміння ми не знайшли.

Робоча група по Цивільному кодексу взяла за основу всі доступні їй досягнення і здобутки світової і вітчизняної правової науки, а також досвід практичної діяльності правоохоронних органів. Нехтувати цими надбаннями було б просто нерозумно.

Є різні міркування з приводу системи Цивільного кодексу, хоча в цілому вона вже схвалена робочою групою. Зокрема, немає одностайності з приводу розташування окремих норм інститутів. Наприклад, як і де розмістити інститути, які регулюють відносини, пов'язані з творчою діяльністю людей. Чи варто ці інститути розривати на дві частини — об'єкти (результати) цієї діяльності

віднести до речових прав, а договори по їх використанню до зобов'язального права, як це пропонувалося раніше.

Потребує уточнення назва розділу П "Право власності". Втім, потребує уточнення не тільки назва, а й зміст. До цього розділу, на нашу думку, варто включити володіння і цим визнати його як самостійний правовий інститут. Певною мірою він уже визнаний законом України "Про власність" і в умовах ринкової економіки буде розвиватися далі. В цей же розділ слід віднести заставу як один з видів речових прав, право повного господарського відання, право оперативного управління. Не можна обійти питання про сервітуті. Закон України "Про власність" проголосив, що власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами. А це не що інше, як сервітут. Без будь-якого сумніву, в умовах визнання права приватної власності на землю (і не тільки) сервітуті знайдуть свій подальший розвиток. Безумовно, ці реалії мають знайти відображення в проекті цивільного кодексу України. На нашу думку, до цього ж розділу слід віднести і право інтелектуальної власності. Отже, сукупність цих речових прав дає підставу назвати зазначений розділ "Речові права".

Робоча група по Цивільному кодексу вважає за необхідне не допускати різкого відхилення цивільно-правових норм і інститутів від відповідних норм і інститутів ЦК країни співдружності. Це зумовлюється рядом об'єктивних факторів.

Варто замислитися і над такою проблемою. Сучасне цивільне право в умовах ринкової економіки все більше набуває характерних рис приватного права, і це також має знайти відображення в проекті. Мається на увазі, що основним суб'єктом цивільно-правових відносин треба визнати громадянина і він має стояти на першому місці в ЦК.

По-друге, сфера цивільно-правових відносин має бути максимально визнана автономною, а втручання держави в неї має бути максимально обмежене. Приватне право — це право, яке стоїть на сторожі інтересів перш за все приватних осіб (фізичних і юридичних).

Нелегкою проблемою, що стоїть перед розроблювачами проекту, є проблема співвідношення окремих цивільних законів, уже прийнятих, і їх відтворення в кодексі. Зараз у законодавчій практиці склався певний дуалізм, який проявляється в тому, що розробляється і приймається ряд цивільних законів, а вже потім на їх основі розробляється проект ЦК України. Справа ця дуже не проста. Скажімо, в якій мірі мають бути відтворені в проекті закони про власність, про авторські права, патентний закон та інші. Очевидно, що повною мірою ці та інші закони не можуть бути відтворені в проекті хоча б тому, що вони містять багато норм, які не є цивільно-правовими. Вносяться пропозиції відтворювати зазначені закони

повністю, але ж це призведе до такого розбухання кодексу, що буде затруднювати користування ним.

На нашу думку, в проекті ЦК мають бути проголошені основні норми того чи іншого закону. Повністю їх відтворювати в проекті просто фізично неможливо. Що ж стосується тих законів, що мають бути прийняті, то проект кодексу має проголосити їх концептуальні положення, на базі яких буде розвиватися відповідне законодавство.

ПУШКІН О. А., професор
ТЕСЛЕНКО В. М., ст. викладач
(Харківський інститут внутрішніх справ)

ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕНСИФІКАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН У ВУЗАХ МВС УКРАЇНИ

Вирішуючи двоєдине завдання, яке поставлене перед вищою школою: підготовка висококваліфікованих спеціалістів і проведення наукових розробок, викладачі цивільно-правових дисциплін націлені на те, з одного боку, щоб посилити початки проблемності в учбовому процесі, з іншого боку — забезпечити сприйняття слухачами навиків, необхідних для самостійного поповлення знань і постійного їх вдосконалення.

Відомо, що основою повноцінної вищої освіти є самостійна робота слухачів, виконувана, по-перше, у процесі лекцій, практичних та семінарських занять викладача, а по-друге, в позанавчальний час (робота з учбовою та монографічною літературою, глибоке вдосконалення по лекційних записках, вирішення задач тощо).

Щоб студент (слухач) з охотою сприймав матеріал, який йому подають на лекціях та семінарських і практичних заняттях, він повинен бути підготовлений до цього зі шкільної парти. А для цього, на нашу думку, потрібно змінити умови прийому слухачів у вищі юридичні навчальні заклади. Ці зміни необхідно провести з метою зведення до мінімуму суб'єктивізму при оцінці знань абітурієнта членами приймальної комісії, а також для того, щоб відібрати з усіх бажаючих вступити до вузу дійсно здібних молодих людей. Приклад у цьому можна запозичити у педагогічних вузів України, які в 1993-1994 навчальному році будуть приймати вступні екзамени за новими програмами. Три екзамени будуть здаватися в школі, а три у вузі. Для цього потрібно підготувати ряд тестів. Випускникам школи, бажаючим продовжити навчання в юридичному вузі, потрібно дати відповідь на 30 питань — легкої, середньої і великої складності. На одні з них — тільки "так" чи "ні", на інші — з трьох можливих відповідей потрібно дати лише одну вірну. Якщо вірну відповідь дати на всі запитання — ідеальний варіант, — учень випускного класу школи набирає 30 балів. З ними він іде на подібний іспит у вуз, де запропонують тест, складений з 30 питань, але вже не загальноосвітніх, як у школі, а за вибраною абітурієнтом спеціалізацією. Набрал і тут максимум балів — двері вузу перед тобою відкриті.

Звичайно, не всі випускники зможуть відповісти на запитання тестів, але це не так страшно, оскільки оцінювати знання випускника будуть не за чотирьохбальною системою, як це робиться зараз, а за 60-бальною, що зведе до мінімуму всякого роду випадковості, пов'язані з завищенням чи заниженням оцінок.

Педагогічні вузи вже вирішили питання прийому слухачів за 60-бальною системою тестів з Міністерством освіти України, нам ще тільки потрібно це питання ставити перед Міністерством освіти.

З утворенням СНД виникає питання і про джерела права, зокрема, про дію на території України нормативних актів колишнього СРСР. Це питання, в основному, вирішено Верховною Радою України при ретифікації згоди про утворення СНД: союзні закони застосовуються, якщо вони не суперечать українським. Але в багатьох випадках неможлива відмова від союзних нормативних актів у зв'язку з відсутністю українських. Існуючі господарські зв'язки між суб'єктами підприємницької діяльності та міграційні пропеси громадян колишнього Союзу, активні зв'язки з далеким зарубіжжям потребують знання особливо цивільно-правових дисциплін цих країн. На превеликий жаль, ми сучасною юридичною літературою цих країн майже не забезпечені. В той же час немає необхідності звертатися до тих союзних законів, які повністю відтворені в законах України. Показові в цьому відношенні всі Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік. Так, ЦКП УРСР повністю і дослівно повторює Основи цивільного судочинства, за винятком ст. 43, яка передбачає порядок передачі справи з суду однієї держави в суд іншої.

Як відомо, цивільне право в тісній взаємодії з іншими цивільними дисциплінами є основою сучасної юридичної освіти. В той час, коли цивілістичні науки вийшли на одне з провідних місць, уступили свої позиції державне право, теорія держави і права. Але об'єктивних висновків про необхідність збільшення навчального часу на вивчення цивільно-правових дисциплін ніхто не робить.

В січні 1993 року на базі Харківського інституту внутрішніх справ пройшов науково-практичний семінар, присвячений цивілістичним наукам, побутової правової держави в Україні. Серед комплексу розглянутих на семінарі проблем першочергову увагу було приділено всебічному зростанню якості підготовки та вихованню студентів (слухачів) юридичних вузів, зміцненню зв'язків вищої школи з виробництвом, загальною практикою. Така постановка питання, очевидно, є нічим іншим, як з'єднуючою частиною виконуваного незалежною державою курсу на підвищення ефективності та якості всієї роботи, на вирішення нових багатогранних питань побудови правової держави.

У зв'язку з розпадом СРСР та утворенням СНД відбулися зміни й у викладанні цивільного процесуального права. У зв'язку з проголошенням незалежності України в учбовій програмі вищих юридичних навчальних закладів тепер читається курс "Цивільне процесуальне право України", а законодавство інших держав

Співдружності, як і інших закордонних держав, тепер слід вивчати в порівняльному плані, звертаючи основну увагу на їх передові здобутки.

Основоположне значення у викладанні має програма навчальної дисципліни, яка визначає насиченість учбового курсу, спрямованість лекційних, семінарських та практичних занять. Програма є бумерангом віддачі слухача по новому матеріалу дисципліни, тому її методологічне удосконалення та оновлення є об'єктивною необхідністю функціонування навчального закладу.

На удосконалення вивчення нашого курсу впливають такі фактори, як зміни в чинних цивільно-процесуальних законах, соціальна потреба у правосудді з цивільних справ, зміни цивільної процесуальної форми, стан науки цивільного процесуального права і рівень наукових розробок сучасного судочинства. Ми згодні з думкою професора Сухова Є. О. (Москва, МГУ) в тім, що необхідно змінити сам предмет навчання, цивільний процес повинен викладатися як наука, а не як коментар до чинного законодавства. Предметом навчання повинно бути не законодавство, а правознавство. А тому слід викладати не норми законів, а основні цивілістичні поняття та конституції, способи та форми їх практичного використання, наведення яскравих прикладів із законодавства (не тільки чинного, а й дореволюційного, зарубіжного).

Великі зміни повинні торкнутися і методики викладання, яка не повинна зводитися до вирішення традиційних питань по "натягуванню на закон". Від якості теоритичних семінарів, ділових ігор, обговорення нових законодавчих актів, практичних занять і цілеспрямованої самостійної роботи залежить успіх засвоєння учбового курсу. І хоч процесуальне законодавство більш стабільне, ніж цивільне право, зміни в юридичному регулюванні цивільного обігу, державно-правових, трудових правовідносин, за загальним правилом, відбиваються на регламенті цивільного процесу незначно.

У викладанні цивільного процесуального права повинні бути введені зміни у зв'язку з прийняттям в Україні нових законів, які вміщують окремі цивільні процесуальні норми. До них можна віднести: "Закон про державну мову", у зв'язку з яким буде дерекладатись судочинство на державно-національну мову.

До юридичних осіб, процесуальна правоздатність яких регламентована Цивільним процесуальним кодексом України, можна віднести: кооперативи, малі підприємства, сумісні підприємства, біржі, торговельні будинки, асоціації тощо. У зв'язку з появою нового суб'єкта сучасного цивільного обігу – держави до неї можна пред'явити позов про відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Державні інтереси і права порушуються недійсними угодами (ст. 49 ЦК України), правопорушеннями в галузі екології. Нові закони розширили родову підступність цивільних справ, віднісши деякі з них до компетенції обласного суду чи Вишого Арбітражного суду України.

У викладанні курсу необхідно врахувати тенденції до реформування цивільного процесу в світлі рекомендацій працівників практичних закладів. Без цих рекомендацій навчання слухачів буде набагато збіднілим.

Оцінюючи свою діяльність, ми повинні визнати, що не всі ще резерви у нас приведені в дію. Нам, зокрема, необхідно немало попрацювати, щоб удосконалити зміст і методи навчання слухачів. Думається, що обговорення в рамках семінару таких актуальних питань, як використання в учбовому процесі активних форм та методів навчання та їх подальше вдосконалення, вироблення відповідних рекомендацій сприятимуть поліпшенню якості підготовки спеціалістів, а, отже, виконанню головного завдання, поставленого перед вищою школою.

**В.В. ХАХУЛІН, доцент
(Донецький державний
університет)**

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЄДНАННЯ ВИКЛАДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

1. Різкі зміни орієнтирів у перспективі подальшого розвитку економіки України, організації її правового регулювання висувають велику кількість питань перед юриспруденцією. Одне з головних завдань полягає в законодавчому визначенні оптимального поєднання планових і ринкових засад, правового впливу на процесі формування і подальшого сталого функціонування змішаної економіки з активною участю в ній окремих громадян та їх колективів, об'єднаних у різні організації, в ролі суб'єктів підприємницької діяльності.

Ринок, який тільки зароджується, для того, щоб з часом перетворитися в цивілізований, не може залишитися стихійним. Анархія в ньому повинна нейтралізуватися цілеспрямованою, керівною роллю держави, державних органів. При такому підході до організації господарських зв'язків неможливо обмежитися правовою регламентацією лише "горизонтальних" або "вертикальних" відносин суб'єктів господарювання, потрібна їх оптимальна координація правовими засобами, комплексне вивчення економіко-правових закономірностей їхнього встановлення та ефективна взаємодія.

Як юридичний вираз нової структури економіки і соціально-економічних відносин сучасного суспільства "горизонтальні" і "вертикальні" напрямки набувають сьогодні непомірно великого значення, істотно ускладнюються і тому потребують глибокого пояснення практиками правозастосування, підготовку яких здійснюють юридичні вищі навчальні заклади.

2. Для вирішення проблем, які при цьому виникли, слід лишити в минулому непримиримі позиції неприйняття господарського права як самостійної галузі його критиками. Якщо ж не галузі права і законодавства, то принаймні галузі науки та учбової дисципліни. Безперспективним і неприйнятним на науковому та учбовому рівні подається протиставлення господарського і цивільного права як непов'язаних між собою предметів вивчення учбових дисциплін і механічного поділу матеріалу між ними, як було раніше, за суб'єктивними ознаками, лише на тій підставі, що, як на думку багатьох законодавців-цивілістів, самостійної або окремої галузі господарського права в природі не існує.

Плідною в конструванні учбових програм є інша оцінка: цивільне і господарське право — генетично пов'язані дисципліни, перша з них відноситься до числа фундаментальних, а друга — значною

мірою виросла з першої і нині повинна орієнтуватися на вивчення правового регулювання головним чином відноши організації та громадян у сфері підприємництва.

3. Визначаючи зміст програми курсу "Цивільне право", як здається, не треба прагнути осягти весь предмет одноіменної галузі права без урахування того, що частину матеріалу без шкоди для навчання можна включити у спецкурси і суміжні учбові дисципліни, що читаються всім студентам. Передбачається на базі курсу "Господарське право", який нині вивчається, підготувати новий – "Правова організація господарювання і здійснення підприємницької діяльності". У програмі цього курсу можливо було б у відновленому варіанті залишити теми, які в сукупності відбивають предмет господарського права як самостійної галузі права, замість матеріалу, що втратив актуальність, доповнити програму інститутами господарювання не тільки юридичних осіб (поставка, контракція, підряд на капітальне будівництво, кредитування та розрахунки тощо), але й громадян-підприємців.

Межі нового учбового курсу, які пропонуються вище, співпадають з предметом правового регулювання за проектом Господарського (Торговельного) кодексу України. У випадку прийняття його як закону, а можливо і визнання господарського права самостійною галуззю права, існування в учбовому плані курсу подібного змісту стане обов'язковим і без перейменування. Однак і в тому випадку, коли питання про самостійність господарського права як галузі права буде залишатися і в майбутньому дискусійним, пропонуване поєднання в організації і викладання розглянутих дисциплін є доцільним, оскільки дозволить, крім згаданого, врахувати й такі завдання:

– розвантажити програму цивільного права, ушкіднути дублювання;

– організувати вивчення учбового матеріалу за принципом: від простого (цивільне право на молодших курсах) до складного (господарське право на старших курсах). Так вивчають теорію держави і права: спочатку – основи, потім – проблеми;

– двохступеневу систему підготовки: бакалаврів і магістрів;

– з'явиться можливість виявити принципи і особливості диференціювання правового регулювання господарських та майнових відносин за участю громадян (чісто цивільних).

5. В тих вузах, де запроваджена спеціалізація за цивілістичним профілем, вивчення цивільного і господарського прав у формі семінарських і практичних занять, повинен бути поділ академічних груп студентів на дві підгрупи.

**ФЕДОРЧАК П. С., професор
(Прикарпатський державний
університет)**

ВИСВІТЛЕННЯ ПРАВОНАВЧИХ ПИТАНЬ У КУРСІ ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН

У зв'язку з встановленням правової держави у незалежній Україні важливо привити молоді повагу до законів і павики щодо додержання правопорядку. У вузах це варто здійснювати в процесі викладення різних курсів. На історичних факультетах університетів і педагогічних інститутів особливо доцільно звернути увагу на це питання на лекціях і семінарах з історії слов'янських країн, народи яких потерпіли внаслідок порушень законів в умовах командно-адміністративних систем.

Зосереджуватися на правовому вихованні студентів, на нашу думку, слід і тому, що в середніх школах проблеми правознавства й історії часто ще розкриваються вчителями на основі застарілих підручників. В них минула дійсність висвітлена з тоталітарних позицій і без достатнього наукового аналізу.

На заняттях потрібно переконати студентів у тому, що найбільше допускалися порушення законів у тих державах, де була однопартійна система. З цією метою варто розповісти про завдану шкоду населенню Болгарії у 20-ті роки однопартійним режимом болгарського землеробського народного союзу. Цей режим породив особисту диктатуру О. Стамболійського, який, нехтуючи законами, діяв насильницькими методами. За його ініціативою в країні застосовувалася примусова праця, відчувалося на користь держави приватне майно, було запроваджено обов'язкове голосування, здійснювався терор, ліквідовано інститут адвокатури. Аналіз конкретних фактів дає змогу показати студентам, що через обмеження демократії і порушення законів сповільнювався суспільний розвиток Болгарії. У цьому ж плані студентам слід наголосити, що з однопартійною системою був тісно пов'язаний культ особи Сталіна, від якого зазнали утисків усі слов'янські народи. Так, за часів Сталіна у колишньому Радянському Союзі були придушені спроби встановити ринкові відносини, здійснено насильницьку індустріалізацію і колективізацію. Порушення законів сталіністами привело до голодомору 1932–1933 рр., від якого найбільше постраждало сільське населення України.

Розкриваючи шкідливість сталінських репресій, викладач повинен довести, що вони здійснювалися на основі злочинних доношів і спрямовувалися насамперед проти діячів науки, літератури і мистецтва, а тому негативно вплинули на соціально-економічний розвиток країни.

Враховуючи складні міжнаціональні процеси в сучасних суверенних державах, студентам слід пояснити, що вони в першу чергу є наслідком сталінського беззаконня щодо народів колишнього СРСР. Так, одним з сталінських злочинів була насильницька депортація ряду народів, започаткована в роки колективізації. Вона була трагедією для безвинних людей, оскільки супроводжувалася жорстокими методами. Під виглядом знищення опору куркульства Сталін і його прибічники насамперед депортували українських сільських жителів, які боролися з тоталітаризмом. Сталінським репресіям і депортації була піддана значна частина населення західної України. За приналежність до тієї чи іншої нації були виселені з рідних місць цілі народи.

Викладачу варто підкреслити, що депортації були наслідком порушень прав людини і позбавленням її можливості розпоряджатися своєю долею.

Досвід підтверджує необхідність відображати негативний вплив допущеного Сталіним беззаконня і на південні і західні слов'янські країни. У роки другої світової війни за ініціативою сталіністів було безпідставно вивезено на територію СРСР і знищено без рішення суду тисячі польських офіцерів. У повоєнні роки внаслідок репресій у слов'янських країнах загинуло чимало державних і партійних працівників, які не погоджувалися зі сталінськими методами побудови соціалізму. Порушення законності щодо південних і західних слов'янських країн допускали й інші керівники Радянського Союзу, що, зокрема, підтвердили події 1968 – 1969 рр. у Чехословаччині.

Висвітлюючи еволюцію політичних режимів у слов'янських країнах на рубежі 80-90-х років, потрібно довести студентам, що вона привела до радикальних змін, оскільки покінчила з тоталітаризмом і дала змогу створювати правові держави.

**ШИШКА Р. Б., доцент
(Харківський інститут
внутрішніх справ)**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Перехід України до ринкових відносин, основній інструментарій яких базується на цивільно-правових нормах, вимагає досконалого знання цивільного права і законодавства як суб'єктами підприємницької діяльності, так і посадовими особами держави. Однак, практика показує, що ні перші, ні другі достатньою мірою цивільним законодавством не володіють. Велика активність законодавця і вищих виконавчих органів по виданню нормативних актів, внесенню в них змін і доповнень, і часом принципово важливих, не дає змоги проаналізувати їх у сукупності. До того ж значна кількість нормативних актів цивільно-правового характеру далека від досконалості, часом містить невиправдані положення, які не мають правового змісту (колективна власність), не кореспондуються з раніше прийнятими законами, своєчасно не вносяться відповідні зміни в чинне законодавство, особливо у Цивільний кодекс. За таких обставин істотно ускладнилося засвоєння цивільного права, а, отже, необхідно шукати нові підходи в процесі його викладання.

Безумовно, що стійкі знання, можливість їх набуття і поглиблення повинні ґрунтуватися на досконалій теоретичній базі. Тільки володіння нею відкриває дорогу узагальненням, аналізу і через них до глибоких знань чинного законодавства і практики його застосування. Не можна не сказати, що цивільно-правова наука, в тому числі й України, не дала нам заслуговуючих уваги теоретичних конструкцій, які пройшли б випробовування багаторічною практикою. В той же час не можна замовчувати того факту, що значна їх частина дуже заідеологізована (інакше б її не пропустили), а, отже, односторонньо висвітлює проблему. В зв'язку з цим при висвітленні теоретичних питань педагог повинен звертатися як до дореволюційних розробок, так і до зарубіжних джерел. Однак як перші, так і другі студенту малодоступні. Викладання їх у лекційному курсі в повному обсязі через нестачу часу практично при сьогоденні їх обсягах теж неможливе через ряд причин. Перш за все, необхідно різко збільшити лекційний курс в 2-3 рази.

По-друге, доцільно ввести на випускних курсах ряд спецкурсів: "Право власності", "Регулювання сімейно-правових відносин", "Проблеми цивільного права", що дасть змогу систематизувати раніше набуті знання і провести їх верифікацію на основі досвіду, одержаного під час проходження практики.

По-третє, випускники, особливо на останніх курсах, практично вже визначилися у майбутній спеціальності, а, отже, вивчене і коло переважуючих справ, в тому числі цивільно-правового характеру.

У зв'язку з цим доцільно ввести практику формування окремих проблемних груп під керівництвом викладача для поглибленого вивчення відповідних тем. Частково це завдання вирішується в рамках наукових гуртків і проблемних груп. Але факультативний характер, особливо на випускному курсі, на якому цивільне право не викладається, їх ефективність значно падає. Крім цього, при таких формах навчального процесу в одну групу потрапляють, як правило, студенти з різним рівнем підготовки, що також не сприяє ефективності цих занять.

По-четверте, відсутність достатньої кількості посібників, які б відповідали сьогодишнім вимогам, а також нормативних актів знижує можливість самостійної роботи. В зв'язку з цим ряд тем, що традиційно опанувалися студентами самостійно, а разом з цим і ряд нових тем, наприклад, з проблем приватизації, потребують вивчення на аудиторних заняттях.

Окрім цього, сьогодні потрібні енергійні заклади до забезпечення вузів нормативними матеріалами, координації цивілістів України по підготовці нового підручника.

По-п'яте, методика проведення практичних занять сьогодні вимагає також вдосконалення, тіснішого зв'язку з іншими суміжними дисциплінами і, перш за все, цивільним процесом. Доцільно орієнтувати студентів на винесення рішень у формі документів, активне запровадження ділових ігор.

По-шосте, центральними фігурами викладання є студенти і викладач. Від кваліфікації останнього залежить і рівень підготовки студентів. В той же час положення викладача як висококваліфікованого спеціаліста не дає достатньої мотивації для подальшого вдосконалення, не стимулює притоку обдарованої молоді. Так, юрист в комерційних структурах значно краще забезпечений, ніж викладач самої високої кваліфікації, а тим більше юрист, який перебуває на державній службі. Це також потребує вирішення в найближчий час.

Проведені міркування викладання цивільного права, але їх значимість заслуговує уваги спеціалістів.

ВІВЧАРЕНКО О.А.,
ст. викладач, продекан
(Прикарпатський державний
університет)

МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ З ТРУДОВОГО ПРАВА В ЮРИДИЧНИХ ВУЗАХ УКРАЇНИ

Громадяни України поряд з іншими правами, які гарантує Конституція України, мають право на працю, тобто на отримання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи.

Про це свідчить ст. 2 Кодексу законів України про працю.

Усі ми працюємо, бо праця є основою суспільного добробуту. За допомогою праці в суспільстві створюють матеріальні цінності, засоби до існування людей. Одночасно праця є і засобом ствердження особистості кожної людини. Саме завдяки праці людина може проявити себе, як особу, розкрити свої здібності і талант.

Трудове право України, як і інші галузі, що виійшли з радянського права, перебуває на стадії становлення. Зміни в суспільному житті, перехід до ринкової економіки вимагають нових підходів до визначення принципів правового забезпечення. Рад позицій, що раніше визначалися єдино вірними і визначали основу побудови цілої галузі, зараз є не просто несприйнятними, а й такими, що можуть стати гальмом на шляху вдосконалення правового регулювання суспільних відносин.

Процес здійснення переходу від адміністративної до ринкової економіки вимагає докорінного перегляду всіх постулатів у сфері праці. Це в першу чергу стосується реформи трудового права, яка значною мірою розпочалася на Україні прийняттям Закону від 20 березня 1991 року. Але деякі новели не мають достатнього теоретичного обґрунтування; частина їх видається спірною, крім того, певні суспільні відносини вимагають більш повного правового регулювання.

Було б передчасно втати "прогресивність" нашого українського трудового права, не з'ясувавши попередньо декількох важливих моментів, що, як видається, зовсім не на користь "широкої" сфери. Як відомо, об'єктом правового регулювання є суспільні відносини. Щодо трудового права такими є трудові відносини, тобто відносини з приводу реалізації людьми своїх здібностей до праці. Але виявляється, що трудові відносини не є однорідними. Одні з них виікають між власником (наймачем) і найманим працівником, який продає свою робочу силу, інші — між працівниками —

співвласниками, які своєю працею виконують однотипні з найманим працівником трудові функції.

Перші трудові відносини виникають на основі договору найму за трудовим договором. Другі — на підставі статутних норм, угод (у господарських товариствах), або ж на основі членства (в кооперативах). При цьому, незважаючи навіть на те, що трудові відносини в кооперативах є обов'язковими для його членів, а в господарських товариствах вони можуть між співвласниками і не виникати, всі вони за своїм характером є однотипними. Але чи означає це, що і регулюватися такі відносини повинні однаково? І ніхто не може визначити для власника, чи працювати йому 41 годину на тиждень, чи більше. І чому, якщо член кооперативу трудового договору з останнім не уклав, то до нього можна застосувати ст. 40 КЗпП чи іншу? Або ж навряд чи можна до членів сім'ї фермера застосувати заходи дисциплінарної відповідальності, передбачені ст. 147.

В той же час жоден власник не вправі зобов'язати найманого ним працівника працювати більше 41 годину на тиждень, а особу, що працює в кооперативі на підставі трудового договору, можна звільнити лише при наявності підстав, передбачених в ст. 40. Аналогічна ситуація і з тими, які працюють по найму фермера. Їх дисципліна регулюється трудовим правом, і на випадок їх порушення фермер вправі застосувати норми КЗпП, що визначають порядок притягнення до відповідальності.

Висновок, на мій погляд, такий: трудове право повинно регулювати не всі трудові відносини, а тільки ті, що виникають на підставі укладання договору. Звідси — об'єктом регулювання трудового права є відносини найманої праці, суб'єктами яких виступають власник (наймач) і найманий працівник. Форма власності, на базі якої здійснюється залучення до праці, не має значення.

В науці трудового права залишається без розгляду проблема оцінки праці. Причину такого стану можна знайти в загальних філософсько-методологічних підходах, один з яких полягає у правильному, на мою думку, твердженні, що оцінка елімінована з пізнання. Таким чином, оцінка є присутньою в будь-якій діяльності у сфері праці, в тому числі у правотворчості і правозастосуванні. Але крім такого загального положення, необхідно виділити і більш вузький, а саме певну, засновану на нормах права, діяльність різних суб'єктів по оцінці трудової діяльності як в цілому, так і окремих її складових частин: працівників процесу праці, результатів праці.

Актом проголошення незалежності України, прийнятим 24 серпня 1991 р. затверджена нова назва республіки. Всенародним референдумом 1 грудня 1991 р. народ Республіки Україна (більше як 90% виборців, які взяли участь у референдумі) схвалив проголошення України демократичною, самостійною, вільною державою, на території якої будуть діяти тільки закони республіки. Зміна назви республіки також повинна знайти відображення в Кодексі.

**НОР В. Т., професор
(Львівський державний
університет)**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦИВІЛІСТИЧНИХ І КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ ВИКЛАДУ У ЮРИДИЧНИХ ВУЗАХ

1. У викладах для студентів юридичних вузів цивілістичних та криміналістичних дисциплін більшої уваги потребують питання взаємозв'язку цих дисциплін. Йдеться передусім про взаємозв'язок кримінального і цивільного права, кримінально-процесуального права і цивільно-процесуального. На ці питання фактично не звертається увага і в науках цих галузей права. Проте цей зв'язок реально існує і його з'ясування дає можливість більш ґрунтовно вести підготовку фахівців-юристів.

2. Найтісніший зв'язок кримінально-процесуального права і науки про нього існує з цивільно-процесуальним правом та його наукою, оскільки вони регулюють суспільні відносини, що виникають в зв'язку з відправленням правосуддя. Останнє ж здійснюється на основі єдиних принципів як в кримінальних, так і цивільних справах (гласність, усність, безпосередність, поєднання одноособовості і колегіальності відправлення правосуддя тощо).

Зрозуміло, що між цими двома формами відправлення правосуддя існує істотна відмінність, обумовлена характером спору (в широкому розумінні цього слова), що є предметом розгляду і вирішення його судом. Кримінальний процес служить цілі боротьби із злочинністю, цивільний процес — вирішенню конфлікту про право цивільне та деяких інших, що знаходяться в сфері цивільних правовідносин. Звідси — різні наслідки розгляду і вирішення цивільних і кримінальних справ. В той час, як цивільній справі відшкодовується (чи відмовляється у відшкодуванні) завдана майнова шкода, відновлюється порушене право, то в справі кримінальній приймається рішення не лише про відшкодування завданої шкоди деліктом (там, де це можливо), але й про призначення кримінального покарання.

Проте аналіз конституційних і галузевих норм (кримінально-процесуального і цивільно-процесуального законів) дає підставу для висновку про необхідність інтегрованого вивчення проблем правосуддя, комплексного дослідження засад, які лежать в основі і об'єднують судочинство в кримінальних і цивільних справах. Відособлене їх вивчення, а тим більше протиставлення, на що нерідко робиться наголос в літературі, веде до втрати плідних контактів між

процесуалістами — цивільними, кримінальними, і зрозуміло, — істотно знижує творчий потенціал науки про правосуддя.

У цьому зв'язку заслуговує на серйозну увагу у вітчизняній правовій науці (М. М. Полянський, М. С. Строгович, А. Л. Ривлін) і підтримана на початку 80-х років (В. М. Савицький, А. О. Мельников) ідея судового права. Вона на наш погляд, виражає не лише наукову концепцію (теоритичну модель), але й реальні явища правового життя, що чітко проявляються у співвідношенні кількох окремих, але органічно пов'язаних одна з одною галузей права: судоустрою, цивільного судочинства, арбітражного і кримінального. Саме ці галузі могли б бути основою судового права, а й їх науковий аналіз — основою науки про судове право. Приведене вище дає підстави для розгляду питання і про введення в навчальний план та вивчення студентами вузів спеціальної навчальної дисципліни — судове право України. В рамках цієї навчальної дисципліни можна було б вести порівняльне вивчення принципів, інститутів і окремих норм цивільного, арбітражного і кримінального судочинства та практики їх застосування. Таке інтегроване вивчення сприятиме наближенню (але не злиттю) названих галузей процесуального права, усуненню не виправданих відмінностей між ними, утвердженню спільних демократичних засад.

Що ж торкається сьогодення, то враховуючи спільне і відмінне між цими двома формами судочинства, варто було б вивчати у юридичних навчальних закладах дисципліни кримінально-процесуального і цивільно-процесуального права (кримінальний і цивільний процес) одночасно (паралельно), що, на жаль, не завжди передбачено навчальними планами.

3. Одно з безпосередніх завдань кримінального процесу України — вжиття заходів до встановлення матеріальної шкоди, завданої злочинном потерпілим особам, та її відшкодування, при цьому відшкодування в цьому ж — кримінальному процесі. Саме цьому завданню служить інститут цивільного позову в кримінальному процесі та відшкодування завданої злочинном матеріальної шкоди за власною ініціативою суду (ч. 3 ст. 29 КПК України).

При вивченні студентами юридичних вузів інституту цивільного позову в кримінальному судочинстві необхідно прийняти до уваги ту обставину, що вихідні положення для засвоєння цього інституту знаходяться в делікатних зобов'язаннях (зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди), вивчення яких здійснюється в курсі цивільного права. Такі поняття, як матеріальна шкода, її розмір (об'єм), порядок обчислення, врахування вини кредитора (потерпілого), часткова і солідарна відповідальність тощо, а також майнова відповідальність за шкоду, завдану одними особами (обвинуваченими) іншим в силу закону, що має істотне значення для правильного вирішення питання про залучення до кримінального процесу цивільного відповідача, мають вже бути засвоєні студентами на період викладання питань, пов'язаних з цивільним позовом у

кримінальному процесі. Проте, ця обставина, на жаль, у більшості навчальних планів юридичних вузів України не врахована.

Вихід з такої ситуації принаймні вбачається у перенесенні теми "Цивільний позов у кримінальному процесі" на завершення курсу "Кримінальний процес України". У всякому разі вивчення її слід провести після вивчення делікатних зобов'язань у курсі цивільного права.

4. Кримінальний процес України становить собою встановлений кримінально-процесуальним законом порядок, в якому відбувається застосування норм не лише кримінального права, як це прийнято думати і говорити, але й норм цивільного, трудового, правоохоронного та деяких інших галузей матеріального права. Власне, відшкодування завданої злочинном матеріальної шкоди у кримінально-процесуальній формі здійснюється на підставі та у відповідності з тими нормами цивільного (в широкому розумінні цього слова) права, які регулюють спіри правовідносини.

Проте кримінальний матеріальний закон також передбачає можливість покладення на засудженого обов'язку усунути завдану злочинном матеріальну шкоду. В одних випадках усунення такої шкоди розцінюється як пом'якшуюча винну обставина, в інших — як пробаційна умова (при відстрочці виконання вироку, ст. 461 КК України). Проте правова природа цього обов'язку має здебільшого не цивілістичний характер, як прийнято думати, а кримінальний, і своєю першочерговою метою має не відшкодування завданої злочинном майнової шкоди (компенсаційна функція), а кримінальну репресію. При викладанні кримінального права необхідно звертати на це увагу і формувати думку юридичної громадськості про необхідність більш широкого використання майбутнім кримінальним законом України цього обов'язку і як міри кримінального покарання, і як пробаційної умови у різних формах депеналізації.

**МИХАЙЛЕНКО О. Р., професор
(Київський державний університет)**

ПРО СУТНІСТЬ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Почнемо з того, що оцінювання знань студентів – це не сама оцінка, а лише процес установалення певного рівня, ступеня якості знань, які має студент з цієї чи іншої дисципліни. Оцінка ж вже конкретна думка про рівень, глибину знань студента, яка визначена на "відміно", "добре", "задовільно", "незадовільно" або ж завершується встановленням певних балів ("5", "4", "3", "2"), які дають змогу математично обробити оцінки. Встановлена градація оцінок дуже відносна. Одна і та ж оцінка не буває в чистому вигляді і, на наш погляд, сама система оцінок і балів потребує розширення свого діапазону з тим, щоб мінути чи плюси при чотирьохбальній системі мали своє конкретне визначення при оцінюванні знань студента.

Оцінювання знань це дуже складний процес. Воно може відбуватися за допомогою розуму і досвіду інтуїтивно у плані розуміння оцінки як "самоочевидної" істини, як акт "незацікавленого" споглядання. Останнє мало припустиме з боку пояснення розуміння екзаменатором свого службового обов'язку. Викладач не може бути безучасним до оцінки знань студента. Бо це є певною мірою оцінка роботи і самого викладача, а не тільки студента.

Оцінювання знань студентів має бути постійним, а не тільки на іспитах чи заліках. Воно можливе за допомогою опитування студентів перед лекцією, в ході лекції, на семінарах, колоквіумах, співбесідах, при проведенні учбової гри, шляхом письмових, контрольних, курсових робіт, рефератів, доповідей, матеріалів проходження практики тощо. Але вищим ступенем оцінювання знань студента є іспит. Допускати полеміку з студентом щодо оцінки не доцільно, бо при цьому немає арбітра. Екзаменатор лише може у деяких випадках звернути увагу студента на допущені ним помилки у неточності.

Постійний контроль викладача за засвоєнням знань має бути пов'язаний з самооцінкою їх самим студентом і повинен корегувати її з тим, щоб самооцінка була критичною і цілеспрямованою до найвищих досягнень в опануванні курсу. Самоконтроль засвоєння знань, їх оцінку студент може здійснювати і за допомогою певних технічних засобів, відповідей на контрольні запитання, розв'язання задач, казусів тощо.

Об'єктом оцінювання і оцінки знань студента є тільки система знань у свідомості студента, їх характеристика, тобто сукупність відомостей в певній галузі, їх повнота, глибина, масштабність, якість

тощо, якими володіє студент. Попередні знання чи незнання, виявлені на проведених заняттях, оцінки з інших дисциплін не входять в рамки критеріїв оцінювання знань студента з відповідного предмету. Знання, які виявляються і оцінюються, стосуються наче б то внутрішнього боку об'єкта оцінки. Це сама суть оцінки, її "матеріальний носій". До зовнішньої її сторони відносяться правильність, послідовність, логічність викладення засвоєного матеріалу, знання їх першоджерел, уміння користування кодексами та іншими актами, складати певні правові документи. Підвищує оцінку знань студента його творчий підхід, наявність власних суджень, уміння пов'язати засвоєні теоретичні положення з практикою.

До додаткових критеріїв оцінювання знань можна віднести грамотність мови студента, її виразливість і красоту; знання суміжних дисциплін; переконання у засвоєних положеннях і у власних судженнях; щирий, небайдужий потяг до знань, дотепність тощо. Симпатії до студента, настрій викладача та інші чисто суб'єктивні моменти не повинні впливати на оцінку знань студента.

При оцінюванні знань студента можуть бути наявними так звані супутні фактори, привхідні обставини. Але вони не входять безпосередньо в об'єкт оцінки і не є критеріями оцінювання знань, а лише можуть впливати на рівень вимогливості викладача до студента і не більше. Так, до факторів, пом'якшуючих вимогливість, ми відносимо фізичні вади, вагітність, прийом іспитів в лікарні, складні сімейні й особисті обставини, побутові незручності, аргументовані прохання, клопотання різних осіб і організацій звернути увагу за збіг відповідних поважних обставин відносно студента.

Підвищена вимогливість може бути викликана, наприклад, невідвідуванням студентом занять, пасивність на них, аморальність його особи, обурлива поведінка на екзамені, заліку; неохайний зовнішній вигляд, користування "шпаргалками" тощо.

Всі вказані критерії, фактори та обставини, які можуть впливати на остаточну оцінку знань студента, враховуються викладачем в їх взаємозв'язку і тільки щодо особи конкретного студента 1 курсу, який вивчається і по якому дають оцінки, що мають бути завжди суворо індивідуальними.

Належним чином виявити знання і оцінити їх може тільки досвідчений, висококваліфікований, терплячий викладач при належній організації проведення іспитів чи заліків. Екзаменатор має виходити з презумпції того, що студент засвоїв навчальний матеріал, знає його в межах офіційної діючої програми з курсу, з тим, щоб уникнути необ'єктивного підходу до оцінки, виставлення балів на екзамені чи заліку. Ми вважаємо, що викладач, оцінюючи знання студента, за пункт відправлення має брати "5", а якщо цей найвищий бал не підтверджується, переходить до більш нижчих балів в оцінці.

Завищена чи занижена оцінка є не тільки порушенням певних інструктивних, методичних вимог, але й урок аморальності і несправедливості, які не можуть стимулювати студента до високого

оволодіння знаннями. Опитування студентів показало, що більш як 57% з них заявили, що при складанні заліків і іспитів їм іноді занижували оцінки, а більш як 55% ствердили, що їх знання були завищені екзаменатором*.

Як бачимо, буває дуже важко досягти того, щоб самооцінка студента, орієнтована на певну оцінку, збігалася з тією, яку поставив викладач. А така розбіжність може викликати незадоволення студента, а інколи й навчальної групи, яка теж має свою думку щодо знань того чи іншого студента. З метою недопущення помилки, ми вважаємо, що коли студент не задоволений оголошеною оцінкою і наполягає на додаткових питаннях, то екзаменаторові бажано з розумінням віднестися до такого прохання.

Свої тези закінчуємо тим, що виставлена оцінка не може розглядатися ні як захід заохочення або ж покарання, а лише вказує на рівень засвоєння знань студентом, визначений офіційно екзаменатором.

Зміст

Цивільне право в ринковій економіці	3
Использование сравнительно-правового метода в преподавании гражданского права	7
Деякі проблеми кодифікації цивільного законодавства України	10
Про деякі підходи до інтенсифікації навчального процесу з цивільно-правових дисциплін у вузах МВС України	13
Проблеми організації поєднання викладання цивільного і господарського права	17
Висвітлення правознавчих питань у курсі історії слов'янських країн	19
Методологічні питання викладання цивільного права	21
Методичні питання викладання курсу з трудового права в юридичних вузах України	23
Взаємозв'язок цивілістичних і криміналістичних дисциплін	25
Про сутність та критерії оцінювання знань студентів	28

* Див. Михайленко О. Р. "Про самостійну підготовку студентів до екзаменів (заліків) і оцінювання їх знань екзаменатором // Вісник Київ. ун-ту. Юрид. науки. Вип. 30. 1989. С. 33-34. •

НБ ІНУС

586185

Здано до набору 24.10.1994р. Підписано до друку 9.11.1994р.
Формат 60×84/16. Гарнітура Петербург. Друк офсетний. Тираж 100.
Зам. 634.

Видавничо-поліграфічне товариство
«Бік»

Віддруковано у Коломийській друкарні ім. Шухевича
285200 Коломия, вул. Гетьмана І. Мазепи, 235.